

SZIGETI LAJOS

EGY ADY-VERS ÉRTELMEZÉSÉHEZ
(KOCSI-UT AZ ÉJSZAKÁBAN)

"Ady lelke lebeg a vizek felett, Ady lelke lebeg a feketék fölött, nem elemezik Adyt, hanem halmozzák...soha ilyen szükség és alkalom, hogy valahány Ady-vers van, az végigelemeztessék..."- olvashatjuk József Attilának a híres "Ady-revizió"-hoz írt hozzászólásában.¹ S bár a tanulmány megjelenése óta jelentősen bővült s gazdagodott is az Ady-irodalom, József Attila figyelmeztetése még most is kötelez, különösen egy olyan verssel kapcsolatban, mint a *Kocsi-ut az éjszakában*.

*Milyen csonka ma a Hold,
Az éj milyen sivatag, néma,
Milyen szomorú vagyok én ma,
Milyen csonka ma a Hold.*

*Minden Egész eltörött,
Minden láng csak részekben lobban,
Minden szerelem darabokban,
Minden Egész eltörött.*

*Fut velem egy rossz szekér,
Utána mintha jaj-szó szállna,
Félig mély csönd és félig lárma,
Fut velem egy rossz szekér.*

Az 1909-ben született verset irodalomtörténészeink - így TAMÁS ATTILA, VEZÉR ERZSÉBET - a háboru idején irt Ady-versekhez mérve idézték, vizsgálták.² Vajon jogosan? Igen, mondhatnánk, hiszen Ady életművével kapcsolatban már közhelynek számíthat, hogy egymást egészítik ki, egymást magyarázzák versei, hogy ciklusban, kötetben többek, mint megjelenésükkor voltak.³ Csakhogy itt éppen annak vagyunk tanúi, amikor egy vers nem a saját "környezetében", a saját ciklusában lelné így meg a motívumok adta helyét, hanem azon - a cikluson, a kötetben - kívül, egy későbbi korszak versei között. Mi indokolja mégis, hogy nem a véle azonos időben írott versek között tárgyaljuk a *Kocsi-ut az éjszakában*-t? Ennek az is oka lehet, hogy a vers nem "illik" a kötetbe, amelyben megjelent. Ha részletező bizonyításra lenne terünk, akkor is csak arra juthatnánk, hogy nem "illik" a *Szeretném, ha szeretnének* ciklusnak sem az ellágyulást, sem a forradalmas hangot, sem a kuruc dalok, vagy a Léda-versek bizakodóbb hangját mutató versei közé, inkább visszatul *Az Illés szekerén* elmagányosodott költőjére s még inkább előre utal a kései versek - különösen *A halottak élén* - keserű iróniájára.

Ady Endrét azok között tartjuk számon, akik gondolataikkal és félelmeikkel egyaránt koruk előtt jártak. *A Kocsi-ut az éjszakában*-t is olyan sejtések, félelmek szülték, amelyek csak később, a háboru, a forradalmak idején: amikor "tárgyasultak", erősödtek föl újra.

*

"Könnyen követhető tipikus példája az Ady-vers s az egész Ady-poézis felépítésének: az intonált képből fejlik ki az egész vers" - írta FÜLDESSY.⁴ Az intonáció természetverset sejtet egy kísérteties táj megrajzolásával. TAMÁS ATTILA hívta

fől a figyelmet arra, hogy bár a *Kocsi-ut az éjszakában* jellegzetes Ady-táj, sejtelmességében a magyar Ugarra, *Az eltévedt lovas* világára, a *Bihar vezér földjé*-re emlékeztet, alapvetően más, mert itt "nincsenek vad, áttekinthetetlen bozótok, halált lehelő tavak, kísértetiesen villódzó lidércfények és veszélyt rejtő halál-árkok, sőt a máskor olyan gyakori tompa köd sem veszi el a látás tisztaságát."⁵ Már maga a jellegzetesen mondatértékű cím is ezt a semmit nem mutató sejtelmességet, kísértetiességet készíti elő. A *kocsi-ut* két jelentést is megenged/különösen így, kötőjellel írva/: vonatkozhat a földutra, melyen a kocsik járnak, s vonatkozhat a kocsin megtett utra is. De akár egyik, akár másik jelentését vesszük is, s a cím mindkét jelentésében egyszerre hat, mindenképpen ugyanazt az ürességet, célnélküliséget, sejtelmességet tükrözi, amelyet az első sorok "természetleírásában" láthatunk. Mert látszatra - ha nem is akármilyen - természetleírásként hat az első versszak, mert a tájnak minden sejtelmessége és kísértetiessége ellenére konkrét - érzékletes tér - és időhelyzetet rögzít. Időbeli meghatározásként ott a *ma* s a *Hold* éjszakát idéző képe. De a *Hold* egyuttal térbeli meghatározottságot is jelöl. A vers e ténszerűségére, konkrétságára még kézzelfoghatóbban utalt *FÜLDESSY*, amikor a *csonka* jelzője mögött a fogyó Hold jelentéstartalmát vélte fölfedezni.⁶ *KIRÁLY ISTVÁN* is a konkretizáló mozzanatokra figyelt monográfiájában: "1909 augusztus 10. táján íródott ez a vers. Valóságos élmény állhatott mögötte. Az életrajz ismeretében a keletkezés körülményei kikövetkeztethetők. Érmindszenten töltött néhány napot ekkoriban Ady, s a családjánál időző Itóka meglátogatására egy izben Nagykárolyba ment. Későn, az éjfél órákban indult el haza, a faluja felé. Az utolsó holdnegyed hete volt, s valóban "csonkán", egyre fogyó, ezüstös sarlóval kelt fel ekkor a Hold. Hallgatott a táj, fénylett a magány, s zörgött Mindszent felé a néma falvakon át a rossz parasztszekér. S ezen a kb. kétórás kocsiuton, a csendben s a csonka hold igézetében villanhatott

fel a *Kocsi-ut az éjszakában* költői gondolata. A Mindszent s Nagykároly közötti rázós, földes ut a halhatatlanságba költözött."⁷

A versnek ez a - *FÜLDESSY GYULA* és *KIRÁLY ISTVÁN* könyvében is kimutatott - precizitása, tényszerűsége azonban oldódik is, akkor, amikor fokozódik. A tárgyyszerű képet szokatlanul, minősítéssel rajzolja elénk a költő. Már *REVAI JÓZSEF* - a vers első méltatója - figyelmeztetett rá: "a harmadik sor jelzi, hogy ez a vers nem természetleírás és hogy a kisértetiesség nem a tájban, hanem az emberben van."⁸ De a lírai én konkrét megjelenését előzően, már a minősítések jelzik, hogy többről van itt szó, mint egy sejtelmes, kisérteties táj megrajzolásáról. Az élmény egységéről tanuskodik már az is, hogy az egyetlen látható dolog itt a Hold. A Hold jelzője, kétszeres minősítése már itt azt mondatja velünk, hogy a fogyó Hold konkrét látványának mélyebb, metaforikusabb értelmezését kell látnunk. Adynak ugyanis igen sok *Hold*-as verse van,⁹ de közülük csak néhány - *A halál lovai*, *Emlékezés egy nyár-éjszakára* és *A Hold megbocsájt* - emlékeztet az itteni kezdőképre. A "fogyó Hold" is ritkább a "teli Hold" képzeténél, de arra, hogy a Hold minősítéseként a *csonkaságot* jelölné meg, mindössze egyetlen példa áll e versen kívül az életműben:

*Savanyun, csonkán, nagy mezők fölött
Talán tízedszer ilykép, megrabolt,
Boldog utasként ballag át a Hold.*

/A Hold megbocsájt/

A Holdnak a mindennapi tudatban is valami önmagán tulmutató jelentéstartománya mellett itt épp a minősítés kap kiemelt szerepet. A konkrét szituáció dermedtségét-mozdulatlanságát huzza alá a szokatlanul, furcsán csonka-jelentésben szereplő *Milyen csonka ma a Hold*. Hogy a *csonka* jelző a teljesség, az egység, az egész hiányát jelöli, azt csak a későbbiekben tudjuk meg. Ha az első sor olvastakor még hajlana is az olvasó

arra, hogy a *csonka* mögött a fogyatkozó Holdat sejtse, a sor megismétlése már egyértelműen meggyőzheti, hogy többről van szó. *SCHÜPFLIN ALADÁR* utalt rá, hogy az ismétlésnek általában nagy szerepe van Ady művészi fogásai között. "Ady ismétlései - írta - sohasem merőben formai fogások, mindig célja van velük, hangsúlyozni akar valamit, amit a versben legfontosabbnak tart...Nagyon szereti a versszak utolsó sorában annak az első sorát ismételni."¹⁰ Ebben az ismétlésben az első sor 'csonka' jelzője fontos jelentésgazdagodást, sőt jelentésváltozást mutat, hiszen sűriti már magában mindazt, amit a közbülső második és harmadik sor hozzátett. *Az éj milyen sivatag, néma* - hangzott a második sor. Az *éj* kiemelése, a sívár helyett és annak jelentésében (együttal többletet is adva) szereplő *sivatag* névszói jelző ugyanazt a végtelenséget, ürességet erősíti, amelynek képzetét már a cím is előrevetítette. Joggal mondhatjuk, hogy a *Kocsi-ut az éjszakában* a semmit nem látás verse.¹¹ Ezt a második sorban is a minősítések, a jelzők hangsúlyozzák. A szituáció abszurditását súlyozza a költő azzal, hogy az éjszaka legsajátabb sajátját erősíti fel. Többet mond így ez a sor, mint az éjszaka csöndjét. A *sivatag, néma* jelzők s az azokat a már nem lehetőleg fokozó *milyen /mennyire*, szokatlanul, hihetetlenül-jelentésben/, a látást és a hallást, pontosabban: a semmit nem látást és semmit nem hallást is bekapcsolva a jelentéstartományba - a teljes ürességet, kiuttalanságot jelzik.

Az ismétlés többszörösen nagy fontosságu. A *milyen* négy-szeri ismétlődésének a fokozás mellett az azonosság megmutatásában is szerepe van. Az ismétlés révén létrejött közös háttározói körülmény a tárgyi világnak, a "tájnak" és a lírai énnek az "én" számára való azonosságát jelzi. A másikkal, a sorismétléssel pedig már "teljes" lesz a kép: a környezet önmagában véve semleges elemei lehangoló "összképpé" ötvöződnek, értelmeződnek.

A harmadik sorban ugyan megjelenik a lírai én, mégsem lesz igazán személyessé ekkor még a vers, csak a tragikum érzete erősödik tovább. Ezt a tragikumot fokozzák a dekadens, fáradt tétovaságu *néma - én ma* rimek is,¹² a konkrétság csak a második versszakban oldódik, abban, amely a legfontosabb mondandót hordozza: *Minden Egész eltörött*. A nagybetűs *Egész* a teljességre, egységre utal, azt jelzi: az első versszak konkrétságát a másodikbéli *minden* tovább már nem tágitható totalitása semmisíti meg, illetve emeli magasabb, általánosabb, elvontabb szintre. Bár itt meg kell jegyeznünk, igazsága volt LUKÁCS GYÖRGYnek, amikor a vers születésének esztendejében írott Ady-tanulmányának mintegy a konklúziójaként így fogalmazott: "Ady lírájában nincsen különbség közel és távol között... nincsen különbség közel és távol, konkrét és absztrakt, én és világ, élmény és szimbólum között... Ady versei alig személyesek már... ami képpé válik bennük, a leghidegebb biztonsággal és a legcélbatalálóbbs absztraktsággal fogalmi, megállapító, minden pusztán egyénin messze tullévő."¹³ Itt jegyezzük meg azt is, hogy érdekes módon éppen egy "holdas" versében mondja ki maga Ady Endre: *Nincs már közel és nincs már Távol /Hiába hideg a Hold/*.

S való igaz, bár az első versszak konkrétságát megszünteti a második erőteljesebb fogalmisága, elvontsága, mert az "itt és most" negatív mozzanatai általános értelmet kapnak, mégsem mondható, hogy jelentős különbség lenne itt konkrét és elvont között. Ennek az azonosságnak az az oka, hogy a konkrét és az általános elemek ugyanazt az állapotot rögzítik.

De, míg az első versszak inkább kérdező-sejtető magatartást mutatott, addig a második már ítéleteket mond ki. Az első versszakban még csak megsejtett végzetes erők itt már eluralkodni látszanak az ember felett. Ezt vélhetjük kiolvasni abból is, hogy az első versszakkal szemben a másodikra hangvételváltás jellemző. Míg az első versszak - talán épp a hangulati jelzés (*somoru vagyok*) miatt is - szenvedélyről tanus-

odik, addig a második sokkal higgadtabb, minden érzelemtől, pátosztól mentes. A törvényszerűségeket meglátó és azt - ha kényszerűségből is - tudomásul vevő költő hangja ez. Az első sorokban kérdező felhangokat éreztünk, itt a választ kapjuk meg. Hogy válasz-versszakot is láthatunk e másodikban, arra bizonyosság a sejtető-kérdező *milyen* négyeszeri ismétlésével szemben itt a teljességre utaló, általánosabb *minden* négyeszeri ismétlése. De már a kiemelt és ismétlésre szánt tételmondat, az első ítélet is válasz egyuttal, ha tetszik, itt véli a költő is meglelhetni szomorúságának okát, s az első versszakban még csak megsejtett tragikum is itt kap magyarázatot. "Mintha már régóta kimondásra váró, régen megfogalmazódott, de eddig kimondani nem mert ítélet hangzanék el végre visszavonhatatlanul a vers középpontját alkotó, halkán, de roppant sullyal hulló szavakban: *Minden Egész eltörött...*"¹⁴ A Hold csonkasága tehát felszíni jelenség, okozat. Az okot a második versszak multidejűsége, befejezettsége adja meg az első versszak statikus, minden mozgást nélkülöző jelenidejűségével szemben. Az *eltöröttség*-ben rejlő absztrakciók eleve "dimenzionálva" jelennek meg már azáltal is, hogy tartalmilag-hangulatilag közvetlenül az első versszak konkrét tárgyi elemeire épülnek. Az "én"-nek a legteljesebb tudatossággal hordozott teljessége tört össze a *Minden Egész*-ben, a *Minden Egész* szét-törtségében, mert nem egyszerűen elemeire bomlott a teljesség, hanem darabjaira tört, széthullt. Ezt huzza alá az első versszakra visszautaló analógiás képépítkezés is. Ahogy az első szegmentum második sorában az éjtől elidegeníthetetlen sajátosságok tudatos egymás mellé sorolása erősítette föl a tragikus hangulatot, hasonlóan a második szakasz második sorában is: a "láng"attributumai közül a leglényegesebb jelenik meg, a lobogás. Pontosabban - s épp ezzel fokozódik leginkább a vers tragikuma - a lobogás helyett csak lobbanás (fölszejditve a tágabb asszociációs tartományt, az ellobbanást is!). A két szakasz e két sora analógiás abban is, hogy kétszeresen erősödik föl a sor mondanivalója. *Sivatag, néma* - hangzott

előbb s a *sivatag* már eleve tartalmazott valamit a *néma* fogalmiságából. *Részekben lobban* - olvashatjuk emitt, s a *részekben* már előre jelzi azt, amit a *lobban* a "lobog" igével meg nem egyező fogalmiságában jelez. A "tűz", a *láng* az életet, a megújulást jelentené, akárcsak a következő sorbéli *szerелеm*, amelyet szintén széttörtnek látunk: *Minden szerелеm darabokban*. Higgadt, tényszerű tudomásul vétele ez a pusztulásnak, az egység, a teljesség megszűntének. Ezt mondja ki - immár végérvényesen - a költő, amikor az e tartalmakkal már "gazdagodott" sort ismétli: *Minden Egész eltörött*.

Az első szakaszt "olvasva" mondtuk, hogy ott, a *milyen* négyeszeri ismétlése eredményeként létrejött közös határozói körülmény a "táj" és a lírai én azonosságát jelöli. Itt, a *minden* négyeszeri ismétlése révén is hasonló azonosság-helyzet jön létre. Az *Egész*, a *láng*, a *szerелеm* ilyen összekapcsolása után lesz nyilvánvaló, hogy adott és teljességükben való létüknek a költő számára meghatározó viszonya semmisült meg. Így lettek torzóvá s így vált széttörtté e viszony is.

A legfontosabbat a második szakasz tartalmazza, a szintézist mégis az utolsó, a harmadik szakasz adja. Fogalmi és szerkezeti szintézis is egyuttal az utolsó négy sor. *Fut velem egy rossz szekér* - hangzik a tétel-sor, negatív értelmű "gazdagodását" adva a versnek. Gazdagodás, hiszen az eddigiekhez képest új elem jelenik meg: a mozgás, s negatív értelmű, mert abszurd mozgás ez: nincsenek lovak, vagy legalábbis nem látszanak a *sivatag néma* éjben.¹⁵ Ez a versszak már jelzi, hogy a címnek mindkét értelmezése lehetséges, hogy nem a kocsi, lovak taposta utról, hanem utazásról is van szó. A kifejezetten statikus első és második versszakkal szemben e sor dinamizmusával is gazdagítja a verset, s gazdagítja a lírai én helyzetéről alkotott képünket is. Az "én" helyzete is kiteljesedik: míg az első szakaszban csak hangulati jelzést kapunk róla, s a másodikban is csak közvetett jelenlétét fi-

gyelhetjük meg - s ezek csak előkészítésnek tűnnek -, addig itt, a harmadikban közvetlenül is jelen van az "én". De e közvetlen jelenlét egyúttal a konkrét, teljes kiszolgáltatottságot mutatja. A lírai én ugyanis nem cselekvő részese az utazásnak. *Fut velem* - olvashatjuk s ez egyúttal megerősíti, hogy mindaz, amit eddig láttunk, amit a lírai én átélt, az a lírai én akaratától független.

Ebben, a cím első felére is visszautaló sorban nem a kocsi, hanem a szekér szerepel, amelynek jelentése így szűkített s ezzel együtt negatívabb is.¹⁶ E szekéren történő utazáshoz könnyen kapcsolódik a mai olvasó tudatában Simon Istvánnak a magyar lira hét évszázadát egyetlen motivummal átfogni tudó verse, amelyben az Ady Endrét s az *Illés szekérét* megidéző sorok mögött a *Kocsi-ut az éjszakában* tőprengése is felvillan:

*Am a kocsis, míg a szekér
mellett topog, hogy felüljön,
eltűnődik: visszafelé
bizony megint egyedül jön,
Erdély ezer hegye veszi
körül ahogy felnéz végül:
milyen szekér keresztezi
utját ott fenn az övének?
Gomolyog a Tejut pora,
Ady Illés szekerén ül,
gyeplőtelen, zabla nélkül
röpíti két táltos lova,
magyar sors és költőének.*

/Simon István: Ballada a
szekeresről/¹⁷

A *Kocsi-ut az éjszakában* e központi képével kapcsolatban rendkívül finom megállapítást tesz *KIRÁLY ISTVÁN* is. "Az aktivitás verseiben általában gyalogosan vonult vagy lovon ügetett a harcokba induló, öntudatos költő, letört, töprengő hangulatu műveiben viszont - mint az itt tárgyalt mellett pl. *Az Illés szekéréen; A Rothschildék palotája; A tünődés csolnakján* stb. tanuskodott róla - vitette magát: szekéren, kocsin, konflison vagy csolnakon utazott."¹⁸ De, hadd tegyük hozzá, különbség is van az említett versek és a *Kocsi-ut az éjszakában* tünődései között. Az utóbbiban nem egyszerűen a tünődés helyéül szolgál a szekér, de a költő teljes kiszolgáltatottságát hivatott fölerősíteni, hiszen a szekér is uralkodni látszik a költő fölött. S mindezt még fokozza a szekér jelzője. A jelző - *rossz* - visszatal sejtelmességével az első szakasz jelzőire s ugyanakkor előre is utal - a vers befejezésére, hiszen a teljesség, az egység hiányára hívja fel a figyelmet, itt arra, hogy a szekér sem ép!

Míg az első szakasz a szemünknek, addig az utolsó a fülünknek mond többet. A második sor (Utána mintha jaj-szó szállna) már fájdalommal tudatja a világ széttörtségét. Ami tehát az első versszakban még csak sejtés, a másodikban ítélet, az itt - a fülünknek is szólóan - bár sejtelmesen, de bizonyosság. Bizonyosság a pusztulásban, abban, hogy semmi sem az, ami: mintha jajszó szállna, félig mély csönd és félig lárma. A széttörtségnek a második versszakban általánosan megfogalmazott ténye nyer itt pontosítást-értékelést. A *Félig mély csönd és félig lárma* auditív képzete nem más, mint a *Minden Egész eltöröttségének* személyes átélése, s e személyes átélés értelmezése. E személyes átéltség, hitelességével konkrét értéktétel hordozójává lesz. A harmadik versszak paralellje mind az első, mind a második szakasznak: itt "a valóság kiértétiessége és a léleké egybefolyik."¹⁹

Visszautal e szakasz a kezdőképre: a *csonka Holdra* s a *néma éjre* is. Az éj némasága újraértelmeződik itt, a befejező sorok jaj-szavában s csak még kegyetlenebb lesz így, s megfordítva: a *rossz szekér* tulajdonképpen némán fut az éjszakában. E szakasz tehát a valóság, a teljesség konkrét-tényleges felidézését is gazdagítja.

FÜLDESSY GYULA írta, hogy Ady költészetében "gyakori... az emberi érzéseknek, gondolatoknak, helyzeteknek, viszonyoknak természeti képekbe bujtatása... antropomorfizál természeti jelenségeket."²⁰ A *Kocsi-ut az éjszakában* című versben azonban másról van szó, magát a tragédiát nem látens módon hordozza a "táj" - mint hihettük volna az első szakasz olvastakor -, hanem (a harmadik szakasz tárgyalt visszautalásai szerint) manifesztáltságában.

*

Már SCHÜPLIN ALADÁR hangsúlyozta, hogy milyen nagy szerepe van Ady Endre verseiben az álomnak, "minden verse álomszerű vízió" - mondta.²¹ TAMÁS ATTILA is "félálomi állapot"-ról szól épp a *Kocsi-ut az éjszakában* értelmezésekor.²² EGRI PÉTER is felveszi a verset az álmok és látomások művészi szerepének változását tárgyaló könyvébe, mint érzékletes példát, s a vers "kisérteties álomszerűségét" mutatja ki ő is.²³

De miért van szüksége Adynak erre az álom-állapotra? Ugy gondoljuk, Ady e versében nem menekülést jelent az álom, hanem a másként át nem látható, meg nem érthető és el nem mondható igazságok, törvényszerűségek megsejtésének lehetőségét biztosítja. Ezek a sejtések egy jellegzetesen XX. századi életérzés alapját jelentik. Ady a világ kizökkentségét, kaotikus-ságát sejtí meg s adja hirül. A teljesség hiánya, a fragmentálás, az atomizáció, a magányosság érzése és élménye követel

kifejezést s fogalmazódik meg pregnánsan, először éppen Ady költészetében. Az élmény megfogalmazódásának szükségszerűségére már *LUKÁCS GYÖRGY* utalt Ady-tanulmányában: " a modern kapitalista társadalom szükségszerűen hozza magával, hogy a közvetlen egyéni lét mindinkább magára utalt, magára hagyatva válik a lírikus élmények tárgyává, hogy az Én önmagát mint magányosat, magára hagyatottat, egyedül állót éli át és fejezi ki a lirában."²⁴

Éppen ennek a körülménynek a megformálása szempontjából hangsúlyozza *TAMÁS ATTILA* a *Kocsi-ut az éjszakában* irodalom- és költészettörténeti jelentőségét, amikor megállapítja, hogy a vers soraiban az imperializmus korának egyik központi problémája, a fragmentalitás jelenik meg. "Valamikor - Az Arany-Petőfi világképen...-írja - minden egyes részlet hibátlan, teljes egészé állt össze, s ez a megnyugtató egység fogta össze ezeket a részleteket is. Most eljutottunk a fejlődés ellenkező végpontjáig. A belső diszsonanciák korábban megjelentek az érzésekben, a képekben, a hasonlatokban, a versforma más elemeiben - ember és ember, ember és külvilág feloldhatatlannak érzett ellentéte Ady költészetében jut el a legteljesebb, legátfogóbb és mégis megrázóan élményszerű gondolati általánosításig."²⁵ *KIRALY ISTVÁN* Ady-monográfiájában a verset Van Gogh lángnyelvként ingó, elégő képeihez érzi hasonlatosnak, s bizonyítja, hogy a *Kocsi-ut az éjszakában* annak az érzésnek a kiteljesedett megformálása, amelyet a modern dekadenciának mintegy a credojaként így fogalmazott meg Lord Chandos leveleiben Hoffmansthal: "Minden részekre esett szét számomra, a részek újabb részekre, s semmit sem lehetett többé egy fogalommal átfogni."²⁶ Új terminust vezet be az életérzés megnevezésére, az "eltévedtséget", amelyet az elidegenedéstől elkülönítve, a világ embertelen erői előtt való behódolással, egyfajta fegyverletétellel azonosít. "A célt, táv-

latot nem látó emberrel jelentett egyet -írja- az eltévedt ember. A modernség utjait járó, pusztán individuumban gondolkodó költő teljesebben ki. Nem látva semerre értető összefüggést, mindenfajta nyugtató egészből kiszakítottan érezte magát a meghasonlott egyén. Értelmetlen, össze nem illő darabokra hullt szét előtte a világ. Urrá lett rajta a kiesett-ségtudat, a csonkaság-érzés."²⁷ Az élmény, az életérzés ujszerűsége, szokatlansága látszólag új, a szokottól eltérő formát is követelne. Ez a meggondolás vezette *J. NAGY MARIÁT* is. "Valamely helyzet szokatlanságát, szubjektív hitelességét-írja - nem egyszer az objektív valóságsíkokat egymásba mosó és ezért irracionálisnak ható szövegezőmód hozza felszínre. Ebben fellazulnak a tárgyszerűségek: a megismerés tárgyának képe leválik tárgyáról, gyakran csupán a benyomását őrizve meg annak." Szavait igazoló példaként idézi Ady versét. A *Kocsi-ut az éjszakában* látomásosságát, hallucinációkban és jajszókból megelevenedett formáját vizsgálja, tartalom és forma egységét bizonyítandó, hangsúlyozza: "Irracionális szövevényekkel megteremtett irracionális világ ez."²⁸ *J. NAGY MARIÁNAK* nem adhatunk teljességgel igazat. Ugyan már *TAMÁS ATTILA* észrevette a szabadabb képzetársítások sorát és megállapította hogy spontán módon Ady közeledett olyan líra megteremtéséhez, mely a szürrealistákéval rokon, de megállapítását a versforma átalakulásáról a költő későbbi, háború alatt írt verseire vonatkoztatta.²⁹ Még a magyar avantgarde talán "legradikálisabb" kutatója, *BORI IMRE* is "óvatosabb" e kérdésben. A túlzottan csak a szimbolizmusra figyelő irodalomtörténetírással szemben Ady költészetének a szürrealizmus felé mutató jelenségeire hívja fel a figyelmet s leszögezi: "A magyar avantgarde-ra néző költészet...az 1910-es években Ady Endre lírája jelentkezését mintegy magyarázza, mutatva, hogy mind eszmei, mind esztétikai szempontból megért rá az idő." Koncepciójában a *Kocsi-ut az éjszakában* című versnek kiemelt szerepet tulajdonít. Fordulópontnak tartja a művet. "Ne zavar-

jon bennünket - írja -, hogy egy 1909-es verssel jelöljük egy nagy és jelentős költői pályaszakasz végét, holott a költői gyakorlata bizonyítja, még az 1910-es évek elején is az eszmei-művészi megoldások már kialakult rendjét követi. A *Kocsi-ut az éjszakában* című versével ugyanis az új, lényeges vonásaiban az előző korszakától különböző költői világ üzent, az adott jelt magáról, hogy a tizes években mindinkább elszaporodjanak azok a vonások, amelyek alapján Adynak önmagáról és az emberi létezés lehetőségeiről szerzett tudása új szakaszáról beszélhetünk."³⁰

Ilyen módon kell inkább TAMÁS ATTILÁnak s BORI IMRÉnek adnunk igazat, mintsem J. NAGY MÁRIÁnak. A *Kocsi-ut az éjszakában* valóban kulcsvers, fordulópontja az életműnek, de még mindig "csak" üzenet, egy új, költészettörténetileg jelentős szakasz kezdete. A tartalom és forma egységének bizonyításakor pedig éppen nem szabad azzal érvelnünk, hogy a nyugtalanító, irracionális tartalmat hasonlóan irracionális szörfűzések közvetítik. A vers kompozícióját nézve ugyanis nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy annak zseniális ellenpontosztása éppen abban rejlik, hogy a széttörtséget, a darabokra hullást, a rendezetlenséget egy logikailag teljes, zárt műben, tökéletesen "rendezett" megformáltsággal ábrázolja a költő. KIRÁLY ISTVÁN is erre mutatott rá, amikor a formai elemek részletes vizsgálata után megállapította, hogy azok mindegyike "kiegyensúlyozottságot, békét hirdetett. Szembeötlően feleselt egymással a tények fojtó, nyomasztó keserősége s a harmonikus kijelentő stílus."³¹

S ehhez hadd tegyük hozzá, az ellenpontosztás ellenére sem mond ellent egymásnak tartalom és forma. Itt ugyanis éppen annak a jellegzetes sajátosságnak lehetünk tanúi, amikor a forma kifejezetten tartalom-kifejező funkciójában hat elsősorban. Ha tetszik, az elsődleges tartalom mellett így a forma egy sorrendiség nélküli második tartalmat képvisel s ez különösen felerősítetté azzal válik, hogy tulajdonképpen e két tar-

talom mond ellent egymásnak. Éppen e tartalmak "feleselése" nyomán jut el az olvasó a költői üzenet lényegéhez, a meditációhoz; ahhoz, hogy itt a valóság megfoghatóságának igénye és a valószerűtlenség jelenik meg együtt. A két tartalom között létrejövő feszültség bizonyítja, hogy a költő ekkor még nem akart, nem kívánhatott többet, mint, hogy a valóság, az egység, az Egész elvesztésének megsejtését adja hírül. A versforma szigorúsága jelzi csupán a szándékot: Az Egész elvesztéséért érzett keserűséget, fájdalmat s az ellene való tiltakozást. A költői magatartás e formájának változását nyomon követhetjük éppen azért, mert ez a csonkaságérzés lirájának valóban egyik központi problémájává vált később. A *Minden titkok versei* kötetben megjelent *A csodák esztendeje* című verse is hasonló képzeteket sorol:

*Ősszeszaladt Ősz, Tél, Tavasz, Nyár,
Folyók mély bölcsőkből kikeltek
S engem elhagynak már azok is,
Akik eddig szívvel szíveltek.*

De ekkor már nem elégszik meg a sejtéssel, próbálja megérteni a világ kaotikusságát s itt már valóban az avantgarde-ra utaló attitűddel találkozunk: a káoszt mitizálja, amikor annak teremtőjét-szüllőjét keresi:

*Valaki megőrült az Urban
Valamely Nap járja bolondját,
Valaki mindent összezavart
S üstökösök jövését mondják.*

A háboru alatt irt verseiben pedig megint újabb magatartásváltásnak, újabb felismerésnek lehetünk tanui.

A *Holnapban*, a jövőben hinni tudó költő hirtelen megtorpan a *Ma*, a jelen szörnyűségei előtt. A *Véresre szusott homlokkal* című versében írja:

*A Mában élni a jövőért,
Az Ujnak tenni hitet:
Valamikor csíndltam én ezt?
Mintha valami baj ért volna,
Dobása valaminek,
Homlokomon éles, nagy kő ért.*

Kimondja rettenetét: *Jaj, be szörnyűen megriadtam... Tán egy kicsit megzavarodtam...* s bizni próbál mégis. Igyekszik elhíttetni önmagával, hogy talán nem is a világ változott, hanem csupán benne, a költőben jelentek meg a sejtések a bomlásról. Az utolsó versszakban azonban megcáfolja e reménytelenek látszott fordulatot: mindez csalás, pusztá önámítás volt csupán; már csak a Tegnap létezik egyedül a költő számára. Sejtései a jelen-valóra vonatkoztatva igazoltnak tűnnek, a jövő kérdéssé válik:

*Drága Tegnap, sebetlen homlok,
Haj, nagyon szeressetek,
Nagyon szeresséltem leéltje,
Hátha mégis baj van a Földön
És igazak a sebek
S minden leendő összeomlott.*

1918-ban vagyunk. A *Kocsi-ut az éjszakában* című versben megérezett viszonyok (viszonynélküliség) határozottabb formában jelennek meg:

*Minden külön össze-zsibolygott
S mégis mindenek szét-szakadtak.*

/A Réznek hangja/

A korábbi versekben még nemegyszer dicsőített, mitizált zür-zavar itt már az iszonyat, a rettegés hangjával párosul. Szimbólumai is ezt hivatottak érzékeltetni:

*Terítve a Föld: lakni tessék,
Tombolj, Világ, most szabadult el
Pokloknak minden pokla rajtad,
Ha akartad vagy nem akartad,
Hollókkal és kóbor kutyaikkal
Kész a lakoma, kész az egység.*

/E nagy tivornyán/

Az "egység" szó jelenik meg a versben, de milyen jelentésben? A legkeserűbb, legfájdalmasabb irónia mondatja ki a szót, amely a világ tovább már nem fokozható széttörtségét, ziláltságát jelzi. A vers utolsó szakasza minthacsak a *Kocsi-ut az éjszakában* második szakának az ujjramondása, továbbmondása lenne, mégha metaforikusan különböznek is:

*Egész világ szóttje kibomlott,
S én egy nyomorék fondl hurkán
Még mindig csak bénán zsibongok?
Mit törődjünk elmúltak voltján?
Terítve a Föld, lakni tessék:
Éljünk dölgig e nagy tivornyán.*

Még ezek a versek sem szürrealista művek, mert a káosz, a zűrzavar - a részek, a tört szempontjából - a legteljesebben az avantgarde-költők műveiben jelenik majd meg, de Ady Endre életműve volt az mégis, amelyben a világ széttörésétől, szétszakadásától a versek "szóttje" is kibomlott.³²

*

A *Kocsi-ut az éjszakában* című versben még csak megsejtett törtség- és csonkaságérzet a háboru ideje alatt erősödik fel újra. A korábban használt szimbólumok és képek leegyszerűsödnek, mert tárgyiasulnak:³³ a háborut jóval megelőző vers sejtései, félelmei a háboru, a való világ szörnyűségében tárgyukra lelnek, mintha a valóság "utolérné" Ady már 1909-ben megformált költői próféciáját. Ezért is mondható, hogy a *Kocsi-ut az éjszakában* valóban kulcsvers, az életmű egyik jelentős fordulópontja.

J E G Y Z E T E K

- 1 József Attila: Ady-vizió. József Attila Összes Művei. Bp., 1958. III., 16., 22.
- 2 Vö.: Tamás Attila: Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig. Bp., 1964. 96-101. Vezér Erzsébet: Ady Endre élete és pályája. Bp., 1977. 501-6.
- 3 Vö.: Varga József szerint Ignotus vette ezt észre elsőként.- Varga József: Ady Endre. Pályaképvázlat. Bp., 1966. 277.; Németh László szerint "a ciklusok ... egy indulat kényszerében írt versek, egyik a másiknak továbbvívője, kiigazítása, egyensúlyba billentése." - Németh László: Ady Endre. Kecskemét, 1934. /Tanu-kiadás/. 7.; Schöpflin Aladár írja: "... Ady versei, ha egyfolytában olvassák, nagyobb hatást tesznek. A könyvek sulya nagyobb, mint az egyes versek sulyának összege." - Schöpflin Aladár: Ady Endre. Bp., 1934. Nyugat-kiadás. 209.
- 4 Földessy Gyula: Ady minden titkai. Bp., 1962. 121.
- 5 Tamás Attila: I.m. 97.
- 6 Földessy Gyula: I.m. 256.
- 7 Király István: Ady Endre. Bp., 1972. II., 229.
- 8 Révai József: Ady. /Bp., /1945. 46.
- 9 Földessy Gyula gyűjtötte össze e verseket: A platán-fa álma, Fekete Hold éjszakáján, Bihar vezér földjén, Csók az ájulásig, Halálvirág a csók, Hiába hideg a Hold, Kocsi-ut az éjszakában, Keserű imádságok Mylittához, IV., A Hold megbocsájt, Vándor, téli Hold, Vágtatás a Holdnak, A fogó Hold, Vörös tele-Hold emléke, Űzvegy legények tánca, A hosszú hársfa-sor, Emlékezés egy nyáréjszakára, Valaki utánam kiált, A távoli szekerek, Én, szegény Magam, A Halál lovai, A fehér lóuszok, Bolond, halálos éj, Krisztus-kereszt az erdőn, Léda ajkai között, Torony az éjszakában, A szerelmesek Holdja, Közel a temetőhöz, Jó Csönd-herceg előtt, Nyárdélutáni Hold Rómában, A Holnap elébe, Hosszu az erdő, A Hóvár-bércek alatt, A halottak élén,- Földessy Gyula: I.m. 91-2.

- 10 Schöpflin Aladár: I.m. 172.
- 11 Vö: Tamás Attila: I.m. 97.
- 12 Uo.
- 13 Lukács György: Ady Endre. Lukács György: Magyar irodalom - magyar kultúra. Válogatott tanulmányok. Bp. 1970. 49.
(A tanulmány "Az Illés szekeren" c. kötet után íródott!)
- 14 Tamás Attila: I.m. 97.
- 15 Vö.: Tamás Attila: uo.
- 16 Vö.: az Értelmező Szótár is tesz ilyen különbséget a kocsi és a szekér között. "Kocsi: Négykeréken járó ló-fogatu személyszállító jármű. "Szekér: Igaerővel vontatott, teherszállításra való négykerekű jármű" - Magyar Értelmező Kéziszótár. Bp.,1972. 745., 1260. /A kiemelés tőlem - Sz.L./
- 17 Simon István: Ballada a Szekeresről. Simon István: Rapszódia az időről. Bp.,1975. 20-2.
- 18 Király István: I.m. 231.
- 19 Révai József: I.m. 45.
- 20 Földessy Gyula: Ady-tanulmányok. Bp.,1921. 147.
- 21 "Az álomszerűség - írta Schöpflin - nem valami hiányosság, költészetének lényegéhez tartozik, a legtöbb esetben az adja a végső szépséget. Innen vannak merész, ugrásszerű képzetkapcsolásai, a képeknek az a különös játéka, ami költészetének talán legélesebb megkülönböztető jele." - Schöpflin Aladár: I.m. 123-4.
- 22 Tamás Attila: I.m. 97.
- 23 Egri Péter: Álom, látomás, valóság. Bp.,1969. 37-9.
- 24 Lukács György: Ady, a magyar tragédia nagy énekese. Lukács György: Magyar irodalom - magyar kultúra. Bp.,1970. 169. (A tanulmány 1939-ben íródott.)

- 25 Tamás Attila: I.m. 98.
- 26 Király István: I.m. 328.
- 27 Uo.
- 28 J.Nagy Mária: "A szó művészete." Bevezetés a stiluselemzésbe. Bukarest, 1975. 40.
- 29 Tamás Attila: I.m. 103.
- 30 Bori Imre: Ady Endre lirájáról. Hid, 1977. 7-8. 929-31.
- 31 Király István: I.m.230.
- 32 Vö.: Tamás Attila: I.m. 101.
- 33 Schweitzer Pál álláspontjához, mely szerint az utolsó Ady-kötetekben leegyszerűsödnek a korábbi szimbólumok, azt tennénk hozzá, hogy ennek az említett "tárgyasulásuk" is oka lehet. - Vö.: Schweitzer Pál: Ember az embertelenségben. Bp.,1969. 173.

PAPP ISTVÁN

AZ EDGAR POE-I ÉLETERZÉS ADY ENDRE KÜLTÉSZETÉBEN

(ADALEK ADY KÜLTŐI INDULÁSÁNAK VIZSGALATAHOZ)

A cím első pillantásra egy hatásvizsgálatot ígér. Olyan típusát az összehasonlító irodalomtörténeti tanulmányoknak, amely elemzi a két költő közötti kapcsolat különböző lehetőségeit és kimutatja a hatás, az átvétel tartalmi és formai jelentkezését. Szükséges az ilyen kutatási mód. Ebben a dolgozatban is élek a lehetőségével. Ugyanakkor érvényesíteni szeretném a már sokak által kifejtett tételt, amely szerint az igazi tehetségekre annyi a példák hatása, hogy rokonnak érzik őket. Nem átvesznek, de a saját világnézetükbe, alkotásmódjukba ötvöznek a kapott élményből később már alig-alig kielemezhető jegyeket.

Az állítás még fokozottan is érvényes Ady Endrére, aki tün-
tetőleg írja le a sort Hatvany Lajossal vitázva, ars poeti-
kát írva:

Nekem beszédes költő-példák némák.

/Hunn, új legenda/

KIRÁLY ISTVÁN ADY KÖNYVE¹ mutat rá arra, hogy Ady - a nem-
zeti hagyományokban gyökerezően- a századvég, századforduló
stilusirányzatait transzformálva alkotott a közép-kelet euró-
pai, a peremvidéki lét sajátosságait tükröző életművet. Olyant,
amely nem megkésettségével, hanem éppen Európának ehhez a da-
rabjához kötötten huszadik századi és világirodalmi rangu.

Kell, hogy sok szempontból vizsgáljuk e jelenség forrásvidékeit. Hiszen így jutunk el a teljes megértéséhez. - *PASKANDI GÉZÁ*nak egy Ady-tanulmányában szereplő példáját idézem:

"A tanár, ha a diák csak a számtanpélda eredményét írja föl így szól: "vezesd le". Mert csak így válik *hitelessé*."²

Most az Ady megítélés a már jól kidolgozott egészéhez szeretnék kiegészítést fűzni. Az alapképletet nemigen érintve, talán inkább a mellékszámítások sorát gyarapítva.

Az Ady költészetének világirodalmi előzményeire utaló megállapítások gyakran váltottak ki vitát. A példák között említik a francia szimbolistákat, elsősorban Baudelaire-t, Verlaine-t és Rimbaud-t. De felbukkannak más nevek is. Gyakoriak az Ady olvasmány élményeire utaló megállapítások, és a különböző közvetítések útján kapott indíttatás felvetése is sokszor kap hangot.

- Az Ady-irodalomban fel-felbukkanó név Edgar Allan Poe-é is. *IGNOTUS* 1907-ben írt cikkében³ érezteti az ilyen összevetés lehetőségét. A később *BÓKA LÁSZLÓ* által bírált⁴ egyik mondata így hangzik: "Engem különben Edgar Poe-ra emlékeztet, nem mint hasonlója vagy utánzója, hanem mint az értelem zeneművésze." - "Vasálarc" - ahogy Ady nevezte *IGNOTUST* egy cikkében - érezhette a kapcsolatot. Benne élt Poe a századfordulót követő évek irodalmi érdeklődésében, mint ahogy ismert volt prózája és költészete az előző évtizedek magyar irodalmi életében is. 1856-ban jelentek meg magyar nyelven az első Poe novellák, majd Szász Károly Holló fordítása.⁵ *KORPONAI BÉLA* *EDGAR ALLAN POE IN HUNGARY* című tanulmányában⁶ részletesen bemutatja a Poe fordítások és kiadások történetét is.

A magyar költészet újra és újra felfedezte Poe-t, gyakran fordult verseihez ujitó erőért, mint ahogy Baudelaire is benne látta elődjét, az új hang megszólaltatóját.

A századvég magyar költészetében az angol romantikusok hatása is érződik és kiemelt helyet kap a nosztalgikus elvágódás

hangja; az a költői életérzés, amely Poe-ra jellemző. Ná-
lunk is egyre erőteljesebben mutatkoznak a szimbolista köl-
tészeti jegyei. Olyan versek születnek, melyeken a kimutatha-
tó hatások között szerepel a Holló szerzőjéé.

Persze nemcsak magyar jelenség ez. *SZIKLAY LÁSZLÓ* írása⁷
például utal rá, hogy Poe költészete megtermékenyítően hat-
hatott ebben az időben a környező népek irodalmára is.
Sokak, így *KOMLÓS ALADÁR*, *NÉMETH G. BÉLA* tanulmányai⁸ is bi-
zonyítják azt a tényt, hogy a magyar századforduló lírikusai
eljutnak a szimbolista költészet egy neméhez.

Vajda, Reviczky, Kiss József és mások, de különösen Komjáthy
Jenő lírája elindítója a modern magyar költészetnek, fontos
állomása az Ady Endréhez vezető utnak. Komjáthy nagy kezdő-
betűs szimbólumai, absztrakciói is rokonságban állnak a fran-
cia szimbolistákéval, de visszavezethetők az Edgar Poe költé-
szetében felbukkanókhöz is. Hasonló alkotásmóddal találkozunk
azonban Reviczky Gyula líráját vizsgálva is. A századvég, szá-
zadforduló magyar költészetének Edgar Poe-hoz kapcsolódását
bizonyítja a sokban közös világszemlélet, a jelentől való
elszakadás vágya, a szépség kultusza, a melankólikus hangulat
és az álom kiemelt szerepe.

RÁBA GYÖRGY a kialakuló modern magyar költészet előzményeiről
írva többek között megállapítja: "Komjáthyra áll az is, hogy
kivételes figyelemmel olvasta Poe költészetét, márpedig tud-
juk, ez a költő a szimbolisták előfutára, Baudelaire-nek pe-
dig példaképe lett."⁹

A nyugatosokat megelőző magyar irodalomban sok más filozófiai,
költői hatás közt erőteljesen ott él Poe-é. A költőről egyre
több életrajz-írás, tanulmány jelenik meg.¹⁰

Verseinek fordítása szerepel a 80-as és a 90-es években az
*ERDÉLYI HIRADÓ*ban, a Kiss József szerkesztette *A HÉT*ben és
napilapokban. Reviczky például 1880-ban fordította a Heléná-
hoz-t II. /Csak egyszer láttalak...kezdetű/ a *FŐVÁROSI LAPOK*
számára.¹¹ A századfordulót követően egyre sűrűsödnek a Poe

kiadások, megjelennek az értő tanulmányok, például *ELEK AR-TUR* írásainak sora.¹²

A Poe-i életműnél talán még többeket foglalkoztatott a költő sokakat botránkoztató élete, a társadalom perifériájára szorult alkoholista zseni izgató egyénisége. Ha a századvég költői között sokak-ig Komjáthy, Reviczky - neve és költészete is egy időre feledésbe merült az olvasóközönség körében, ott él az alapot adóan az induló új nemzedékben. A Poe-i életmű hangjait továbbvivő Komjáthy költészete dédelgetett irodalmi példa az induló nyugatosoknak. Ott él és majd Baudelaire-ével felerősítve hat Edgar Poe prózája és költészete. - Jelentőségét a fordításokat elemző *HABA GYÖRGY*¹³ és az amerikai költőnek a nyugatosokra tett hatását vizsgáló *ANDRÉ KARÁTSZON* könyvei¹⁴ jól mutatják be.

Ady Endre Poe élménye is több forrásból táplálkozik. Irodalmi, költői indulását meghatározta a századvég költészete. Baráti köre és a kor Poe irodalma felkeltette benne az érdeklődést a sokat emlegetett "szentpétervári fogoly"¹⁵ élete és művei iránt. Később pedig a itthoni Poe-kultuszra felel Adyban Baudelaire a francia szimbolista költészet Poe élménye. A személyes vonzódást erősíti a tisztelet a modern költészet előfutára iránt. Példaként idézi irodalmi és politikai harcában.

ANDRÉ KARÁTSZON említett könyvében kevéssé vizsgálja Ady Poe-képét. Publicisztikai írásai közül azt a hármat emeli ki, melyekben leginkább megmutatkozik a költővel való azonosulása, ahol Ady védekezően és védően idézi E. Poe-t az embert és poétát.¹⁶

Én sem törekszem most Ady Poe-ról való vélekedéseinek bemutatására, csak a költőről meglévő ismeretét alátámasztandó idézek pár sort néhány cikkéből. 1901 júliusában leírta az értékelőnek is számító mondatot: "Mert Poe Edgar csak poéta akart és tudott lenni."¹⁷ Pár hónappal később pedig Rostand Cyranojának színházi premierjéről írva idézi Poe-t, mint a hiu sikerek egyedüli elutasítóját: "...az orra miatt kellett - már - mint Cyranonak - hitét veszteni a hiu sikerekben, amelyek Poe

Edgaron kívül bizony a legkivántabb sikerek voltak a poétáknak is."¹⁸

Sok lehet Ady Poe-képében is a ráérzés, a mitosz, költőnek az a gyakori törekvése, hogy a furcsa életű, zseniális alkotókat önmagával azonosítja, hasonlítja. Több példát idézhetnénk erre a szemléletre. Említhetjük az ismert Gauguin-cikkét, amely mégiscsak azért kiváló írás, mert a festő műveinek a lényeges vonásait láttatja meg. Kiemeli Poe költészetének jellemzőit is: "Poe Edgar...csodálatosan nagy idealista volt. Olyik verse szinte örült megimádása a nőnek és a férfiségnek..." - mondja.¹⁹ Másutt így ír: "A szüzi szerelem legnagyobb lantosa Poe Edgar volt."²⁰ Baudelaire-hez, Verlaine-hez hasonlítja, s mindig mint nagy költőt, zsenit említi.

A költészetére gyakorolt hatása kérdésével azonban, mint már említettem, csinján kell bánnunk. A kor konzervatív irodalmának kritikusa, *ELEK OSZKÁR* Poe és Ady kapcsolatát mint jórészt negatívumokban megmutató egyezést említi.²¹ *HATVANY LAJOS* Ady költői nagyságát védve óv a rokonítástól: "Poe-t halottam már Adynak nevével kapcsolatban, de amennyiben itt ott valami gyér hatás észlelhető volna, az amerikai ugy vesztí el amerikai voltát Adyban, mint az amerikai szőlővessző, mely Tokaj lankáin magyar bort ad" - írja.²²

KARATSON példákat hoz Ady versei közül, melyek Poe képeit, hangulatait idézik. - Ugy gondolom, ha valóban keresni akarjuk a kapcsolat nyomait, Ady költői indulásánál kell megtenni az első lépéseket. Nem árt emlékeztetni gyakrabban arra, hogy Ady korai verseiben meg voltak azok a motívumok, melyek, bár több változáson átmenve, jelen vannak az érett költő lírájában is.

A századvég költészetétől néha oly nehezen elkülöníthető első két Ady kötet²³ - mint a vele rokon elődöké - tükrözi az Edgar Poe-i életérzést. A kapcsolat minden bizonnyal jórészt áttételes. A versekben érződik az angol romantika ha-

tása is, mely ujitólag hatott a magyar elődökre éppugy, mint Poe költészetére. Ugyanakkor felismerhető rajtuk az a gondolatiság, amely az amerikai költő óta sajátja az ujjaalakuló világban utat kereső költészetnek.

Ady első kötetében is jelen van a "nem idevalóság" érzése. Ezt a hangulatot az álmok keresése, az "álmokban élés", az elmulás, a halál hangulatának, az "élő halottság" képzetének középpontba állítása fejezi ki.

Ezek a gondolatok fontos szerepet kapnak Poe költészetében. Pár idézet a Poe-i álom-motívum bemutatására:²⁴

*Vajh' álom lenne ifju életem!
Elmém szunnyadna, míg a Végtelen
Egy fényével rád nem köszönt a másnap,
Igen! hosszú álom s bár puszta gyász csak -
Jobb lenne, mintsem ébren élnie
Rideg létét annak, kinek szive,
Mióta él az édes föld felett,
Csak vágyak örvénylése volt s lehet.*

/Álmok ford. Radó György/

Vagy a jól ismert *Álom az álomban* című versben:

*Bus álom az én életem:
Eltűnt reményem csillaga,
Mindegy, nappal vagy éjszaka,
Való volt-e, vagy látomány,
Ma már mi sem maradt nyomán.
Minden, mi van e bus világon,
Álomba ködlő furcsa álom.*

/Ford. Kosztolányi Dezső/

Az *Egy álom* című versben így kap hangot Poenál az élet-álom gondolata:

*Tűnt örömről bus éjszakákon
Almodtam réveteg szemmel,
De az élet, az éber álom
Ott hagyott tört szívemmel.*

Majd később:

*E szent álom, e szent álom,
Mig gunyolt a világ,
Vezetett rezge sugáron
Az éj pászmán át.*

/Ford. Vajda Endre/

A *Valakinek a Paradicsomban* című versből:

*És napjaim csak álmok,
És éjjel álmaim
Lábad nyomába járnak,
Halott táncdába hín
Valamely égi árnak
Valamely légi rim.*

/Ford. Babits Mihály/

És folytathatnánk a sort.

Ady első, a *Versek* című kötetében központi helyet foglal el az álom motívum, mely szinte végig kíséri Ady költészetét. Csak sorokat ragadjunk ki a kötetben szereplő versekből:

*...az a világ,
Ahol álom volt az élet,
Bezárult már rég mögöttem ...*

/Válaszuton/

*Ide köt ide fűz,
Lelkem régi álma:*

/Mi köt ide?.../

*A multak álman, balgaságn
Nevetni hogy tudsz, édesem?...
Feledheted a régi álmot,
De ne gunyold ki sohasem,
Azt az édes, szerelmes álmot,
Melyből az élet felriaszt,
Ne hidd, hogy a szemedre hányják,
Hiszen csak álmodtuk mi azt!...*

/A multak álman/

Az *Álmok után* című versben az elmulás s az álmokergetés gondolata kapcsolódik össze:

*Gyermek vagyok: temetőben
Tarka szárnyu pillangókat kergetek
S álmaimnak temetőjén
Csalogató álmok után sietek...*

/Álmok után/

Még egy példa a sok közül:

*Hazugság akkor minden, minden,
Egy átálmodott kárhozat,
Amely még szebbé fogja tenni
Az eljövendő álmokat.*

/Ha szeretlek/

Az említett halál gondolattal kapcsolatos összecsengésekre is találunk példát ebben az Ady-kötetben. Poe-nak ez szintén központi témája. A költészetének jelentős részét kitevő szerelmi lírája át meg átszőtt az elmulás képével. Különböző formákban jeleníti meg a "rejtélyek rejtélyét". Példa erre *A holtak lelkei* című verséből:

*Csendben maradj: ez a magány
Nem egyedüllét: sok halott
Lélek, ki életed során
Eléd került - el nem hagyott
Holtan sem, és akaratát
Vetíti - légy nyugodt - redd.*

/Ford. Radó György/

A *tó-hoz* című versből:

*E mérgezett habban haldlt,
Ez örvényben tárt sirt talált,
Kinek a különö képzelet
Ott vigaszt merithetett:
Társtalan szív ily tavat
Édenkertté avat.*

/Ford. Radó György/

(A sorok kapcsán érdemes utalni Ady *Halál-tó-képeire.*)
Kapcsolódik az előzőhöz Poe-nak a *Város a tengeren* című verse. Meghökkenető képei Ady verseiben is tovább élnek. Így kezdődik:

*Ni! Trónt épített a Halál
Egy messzi, nyugati vár
Fölött, hol a végtelen
Magányban jó s rossz, bűn
s szerelem
Örök sirban pihen.*

/Ford. Szabó Lőrinc/

Nem idézem Poe szerelmes verseinek halál hangulatait, a halott kedves utáni vágy leírását a *Lee Annácskában*, a *Lenórában*, s a legismertebb versében, *A hollóban*.
Érdemes idézni azonban az *Anni* című vers ilyen sorait:

*Legyőztem a lázat,
Melynek neve "Élet".*

Vagy:

*Akárki ha lát,
Holtnak híhet itt már
Borzadva tekinthet
S holtnak híhet itt már.*

/Ford. Babits Mihály/

A debreceni Ady-kötet halálérzetei így fogalmazódnak meg:

*Érzem: a mámor csöndes éjjelében
Háborgó lelkem már pihenni kezd
És lassan...lassan...csaknem észrevétlen...
Redm borul a virradatlan est...
Hideg szívvvel, könnyel nézek mindent,
Ami még nemrég lelkemig hatott;
Mi lett belőlem? Emberek közt járó
Él nem siratott, bus élő halott.*

/Temetetlenül/

Ady következő és majd első "igazi Ady-kötetében" tovább élő halálhangulat itt még ilyen sorokat szül:

*Te ott a deszkán ki nem oltott vággyal
Hamvadsz el lassan, némán, egyedül.
Én meg, szakítva emberrel, világgal
Bolyongok árván, temetetlenül.*

/Félhomályban/

A már említett, a gyermeki kedvest sirató Poe darabokat idézi az *Egy koporsó felett* című Ady vers:

*A nagy tudat akkor szállott meg,
Hogy, míg meg nem fojt, el ne hagyjon,
A halál akkor jegyzett volt el,
Szegény, rajongó gyermek-asszony!...*

Szempontunkból figyelmet érdemel ebben a kötetben az élet céltalanságának gondolatát kifejező *Divina Comedia* című vers.

Egy részlet:

*Uram! Színházad rég felépitéd,
Immár látott az sok, sok ezred évet,
De darabod nem ujult semmikép,
A neve egy, a célja egy: az élet.
Rossz a darab, bocsáss meg, óh, uram!*

Ady mind a világ, mind a magyar irodalomban oly gyakori "élet - tragikus színjáték"-témát írja meg. A vers sok irodalmi előzménye között ott lehet Poe: *A győztes féreg* című verse is, melyben a mennybéli színház angyal közönsége a "szemfedő függöny" lecsapódása után felállva,

*... szól, míg fátylával idős:
"Ez az 'Ember' című dráma volt,
S a Győztes Féreg a hős." **

/Ford. Babits Mihály /

A hangulati és képi párhuzamok sorát, az induló Ady verseit vizsgálva folytathatnánk például az "ártatlanság, szüzi fehérség" képeivel is. Figyelmet érdemel az akkor Reviczky által fordított *Heléndához* című Poe-vers fehér ruhás nő alakja és ennek továbbélése Ady költészetében. A Poe versből:

*Ezüst, selyemlány fátyol hullt alá,
Szent békével, szenderrel és homállyal
A fehér rózsák fölemelt fejére,
Kik százával virultak ott a kertben,
Hol a szellőcske is csak lopva rezdül -
A fehér rózsák fölemelt fejére,
Kik meghaltak szeliden mosolyogva,
Kábultan általad s szent közeledtől.
Fehér ruhában ibolyák között
Alltál te. Bűvös holdfény hullt alá
A fehér rózsák fölemelt fejére
S tiédre, melyet fölemelt a bánat!*

/Ford. Reviczky Gyula/

Ady *Még egyszer* című kötetében szereplő a *Még csak kétszer láttam...* refrénű vers leányképéhez is már a fehérség kapcsolódik:

*A sarkon állok lázban égve. Várva,
Merről villan meg hófehér ruhája,*

/Lázban/

Jelen vannak a Poe-i érzések, képek, hangulatok az *Uj versek* hangját ígérő másik Ady-kötetben. A MAGYAR PIMODÁNt felidéző *Aldomás* című vers olvastán Poe alakjára is gondolnunk kell:

*S kik rátermettek messiási sorsra:
Belefultak mámorba, alkoholba.*

Néki is szól a köszöntés:

*E gyilkos szeszt ti redtok köszöntöm,
Nyugalmatokra: elzüllött zsenik!...*

Tovább él itt az első kötetből ismert tehetetlenség, "megátkozottság" érzése. Pl.:

*Engem megfogott egy
Ismeretlen átok.*

/Ismeretlen átok/

*S valahol nagy lehet az átok,
Mert sirni sem tudok.*

/Szivek ill. Szivek messze egymástól/

Valahol közös ez Poe Eldorádót kereső "eltévedt lovasának" fátumával.

Ahogy TAMÁS ATTILA is megjegyzi,²⁵ rokon lehet az "Ugar-kép" felé mutató sajátos tájbrázolás, a romantikus, borzongató Bronte-i ködös lánvilág, mely hangulatával az elveszettség érzését kelti.

Összetartoznak a képek. Poe *Tündérország*-bemutatása:

*Köd-árkok - árnyék-sellők -
És erdők, mint felhők -
S könnyek folyókat peregve
Mossák a képet egybe,*

/Ford. Radó György/

Alomországának vidéke:

*E lánoknál és tarlóknál,
Hol a ghoull jár -
Mind az átokvert helyekben
Minden méla szögletben
Rémült utas mi lel itt?*

/Ford. Babits M./

Vagy *Ulalume* kriptáját környező táj:

*....e lép ködös Auber
És réve a Weir-tövi rév.
Jól látom, a vérkődü Auber
S vad, rémteli Weir-töri rév.*

/Ford. Babits Mihály/

A "sötét, lomha ködbe gázoló" Ady "láplakók közt várja fényes reggelét". /Ejimádó/

A táj bemutatása nála így szól:

*Ez itt a lép világa. Szürke,
Silány szegény világ. Megülte
Az örök köd, mely egyre rémit.*

Később:

*Rémek között, gomolygó ködben
Elszürkül minden itt a lápon,*

/A lápon ill. Vizió a lápon/

Poe költészetében és Ady kezdeti lirájában kapcsolható pontok felsorolása nincs befejezve. Említhetnénk Ady későbbi korszakában érdekes csönd-motivum, mese vagy tenger-képeknek Poe-val közös vonásait, de más gondolati, formai kötődéseket is.

Most csak Adynak az igazi hangját kereső korszakában próbáltam vázlatosan bemutatni a Poe-ra emlékeztető jegyeket.

Ady érett költői korszakában is sokszor átértékeli addigi liráját. Egy-egy képe új és új tartalommal telítődik. Később már jóval nehezebb nyomon követni egy-egy esetleges irodalmi hatást.

Azt elmondhatjuk, hogy az utkereső, a világi célt nem találó, az álmokba, az elmulásba, a földöntuli létbe menekülő Edgar Poe-i életérzés visszhangra talált - mint közvetlen magyar elődei - Ady induló költészetében is. Fellelhetjük ennek az életérzésnek a kifejezésében a formai közösséget is.

Ady fejlődésének későbbi szakaszában messze túllép ezen a világszemléleten. Egy-egy Poe-ra jellemző gondolati és formai elemet azonban megőriz.

Ady költői forrásvidékének az előbbi áttekintése kapcsán szükséges lehet vizsgálatot végezni az őt megelőző magyar költészetben, a Poe-hatás pontos jelentkezése szempontjából. Helyes volna ezt összevetni a francia szimbolisták közvetítette Poe-képpel. Érdekes lenne megvizsgálni ezek kapcsolódási területét is.

Ady lírája őriz Edgar Poe-ra, a modern költészet előfutárára jellemző költői elemeket.

Hogy többek között a következő sorok is valahol Poe költői világához kapcsolódnak, azt érezhetjük:

*Sehol, sehol a régi hajlék,
Ködbe és éjszakába borult
Rét, ut, virág, illat és udvar,
Kapu, hit, kedv, mámor, nóta, mult.*

*Vad bozótok el-elbuktatnak,
Emlékek és borzalmak között
Taposom a vaksötét pusztát,
Sorsomat és a sűrű ködöt.*

*Vissza, a vén csöndes udvarba
Elsüllyedt azóta mind az ut
S távolból hallom, ködben, éjben,
Hogy nyitogatnak egy vén kaput.*

/Az elsüllyedt utak/

*Hol foltokban imitt-amott
Ős sűrüből bozót rekedt meg,
Most hirtelen téli mesék
Rémei kielevenednek.*

*Itt van a sűrű, a bozót,
Itt van a régi, tompa nóta,
Mely a süket ködben lapult
Vitéz, bus nagyapáink óta.*

*Kisértetes nálunk az Ősz
S fogatkozott számu az ember:
S a dombkerítéses sikon
Köd-gubában jár a November.*

*Erdővel, náddal, pőre sik
Benőtteni hirtelen, újra
Novemberes, ködös magát
Mult századok ködébe bujva.*

/Az eltévedt lovas/

Az ilyen későbbi visszacsengések bizonyításához azonban már az Ady-motivumok nyomon követésére, sok szempontu vizsgálatára van szükség.

Ez pedig egy következő dolgozat témája lehet.

J E G Y Z E T E K

A dolgozatban szereplő Ady versrészletek idézéséhez a következő szövegkiadást használtam alapul: Ady Endre összes versei I. II. Szerk: Koczás Sándor és Krajkó András. Szépirod. Bp. 1972.

- ¹ Király István: Ady Endre. Magvető, Bp. 1972.
- ² Páskándi Géza: Az ismerős Ady vagy a fenség lélektana. Alföld, 1977/11. 12.
- ³ Ignotus: Ady Endre. /1907 / Kisérletek. Nyugat, Bp. 1910. 210.
- ⁴ Bóka László: Ignotus és a magyar kritika. Válogatott tanulmányok. Magvető, Bp. 1966. 465.
- ⁵ A fordítás az Edinburgh Review-ben töredékesen megjelent vers alapján készült ld. 6. sz. jegyzetet. 45.
- ⁶ Angol filológiai tanulmányok I. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Germanisztikai Intézetének kiadványai. Debrecen, Budapest. Tankönyvkiadó. 1963., 43-63.
- ⁷ Sziklay László: Ady és szomszédaink. Irodalomtörténet, 1977/4. 789-91.
- ⁸ Komlós Aladár: Az új magyar líra. Bp. é. sz.
Komlós Aladár: Bevezető tanulmány. Komjáthy Jenő, Homályból. /Válogatott versek/. Magyar Helikon. Bp. 1968.
Németh G. Béla: A magyar szimbolizmus kezdeteinek kérdéséhez. /Nyelvi és stílusproblémák/ Mű és személyiség - Irodalmi tanulmányok. Magvető Bp. 1970.
- ⁹ Rába György: Felszólalás az 1972. április 27-i Nyugat Konferencián, Vita a Nyugatról. Szerk. és sajtó alá rendezte: Kabdebó Lóránt. Bp. 1973. 37.
- ¹⁰ Utalok Körponai Béla már idézett tanulmányára ld. 6. sz. jegyzet.

- ¹¹ Uo. 50.
- ¹² Elek Artur: Poe szerelmei, Magyar Génus. 1902. 405. 6.
Elek Artur: Poe Edgar - Két tanulmány Bp. 1910. Nyugat.
- ¹³ Rába György: A szép hűtlenek./Babits, Kosztolányi, Tóth
Árpád versfordításai/ Bp. 1969. Akad. Kiadó.
- ¹⁴ André Karátson: Edgar Allan Poe et le groupe des écrivains
du "Nyugat" en Hongrie. Presses Universitaires de France.
Párizs, 1971.
- ¹⁵ Ady által is átvett legenda Poe-ról.
Ld. Egy különös poétáról. A.Ö.P.M. II. 116. és 441.
- ¹⁶ Az idealizmus. A.Ö.P.M. Bp. 1974. III. 162-3.

A hazug Poe. Ady Endre az irodalomról. Szerk: Varga József
és Vezér Erzsébet. Bp. 1961. 31.
Válasz Tóth Bélának Uo. 183-5.
Ld. Karátson könyvében 33-5.
- ¹⁷ Ld. 15. jegyzet. Uo.
- ¹⁸ Cyrano De Bergerac. Ld. 15. jegyzet Uo. 277.
- ¹⁹ Az idealizmus. Ld. 16. jegyzet.
- ²⁰ A hétről. A.Ö.P.M. IV. 9.
- ²¹ Elek Oszkár: Elek Artur: Poe Edgar. (Két tanulmány) Egye-
temes Philológiai Közlöny, 1910. 413-4.
- ²² Hatvany Lajos: Egy uri hölgyhöz. Nyugat. 1910. II. 1139.
- ²³ Versek. Debrecen. 1899.
Még egyszer. Nagyvárad. 1903.

- 24 A Poe-tól idézett verseket ld. Edgar Allan Poe összes versei, Bp. 1959. Corvina. /Kétnyelvű klasszikusok/ Kivétel a Helénához c. vers fordítása. Ld. Reviczky Gyula Művei I. Szépirodalmi Könyvkiadó Bp. 1969. 504-6.
- 25 Tamás Attila Ady költészetének több Poe-ra emlékeztető vonására hívja fel a figyelmet.
T. A. : Varga József könyvéről szólva. Irodalom és emberi teljesség. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1973. 372-3.